

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ КРИМИНОЛОГИЯ, ҚЫЛМЫСТЫҚ-АТҚАРУ ҚҰҚЫҒЫ / УГОЛОВНОЕ ПРАВО И КРИМИНОЛОГИЯ, УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРАВО / CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY, PENAL LAW

ӘОЖ 343.3/.7; 343.91
ХҒТАР 10.77.51; 10.81.45

Б.Ж. Айтимов, Е.Б. Есжанов

І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ., Қазақстан Республикасы

СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚ ҚЫЛМЫСЫНЫҢ ТРАНСҰЛТТЫҚ СИПАТЫ

Аннотация. Ғылыми мақаланың мақсаты сыбайлас жемқорлық қылмысының трансұлттық сипатын ашу. Қазақстан Республикасындағы сыбайлас жемқорлық қылмысының динамикасын құқықтық статистика әдісі негізінде қарастырылды, заңнамалық нормаларды талдауда формальды-логикалық, шетелдік заңнамалармен салыстыруда салыстырмалы-құқықтық әдістер қолданылған. Зерттеу нәтижесінде сыбайлас жемқорлықтың трансұлттық сипатын қалыптастырудағы қазақстандық тәжірибе талданды. ҚР қолданыстағы заңнамада сыбайлас жемқорлықтың трансұлттық сипаты біршама айқындалған, дегенмен де зерттеу нәтижесінде осы бағыттағы заңнаманың жетілмеген тұстары айқындалды. Мақаланың жаңалығы жүйелі тәсілмен сыбайлас жемқорлық қылмыстарының трансұлттық сипатын айқындау мен оған қарсы іс-қимылдың практикасы мен оның халықаралық-құқықтық реттелу тәжірибесіне сыни талдау жасалды.

Түйінді сөздер: трансұлттық қылмыс; сыбайлас жемқорлық; ұйымдасқан қылмыс; пара алу; пара беру; қылмыстық топ; контрабанда; жемқорлыққа қарсы іс-қимыл.

Б.Ж. Айтимов, Е.Б. Есжанов

Жетісуский университет имени И. Жансугурова, г. Талдықорған, Республика Казахстан

ТРАНСНАЦИОНАЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА КОРРУПЦИОННЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Аннотация. Целью научной статьи является раскрыть транснациональный характер коррупционной преступности. Динамика коррупционной преступности в Республике Казахстан рассматривалась на основе метода правовой статистики, применялись формально-логические методы анализа законодательных норм, сравнительно-правовые методы сравнения с зарубежным законодательством. В результате исследования проанализирован казахстанский опыт формирования транснационального характера коррупции, выявлены несовершенства законодательства Республики Казахстан, касающиеся основных признаков транснационального характера преступности. Новизна статьи заключается в том, что при помощи системного подхода проведен критический анализ практики определения транснационального характера коррупционных преступлений, рассмотрены меры противодействия им, а также практика международно-правового регулирования данной сферы.

Ключевые слова: транснациональное преступление; коррупция; организованное преступление; получение взятки; дача взятки; преступная группа; контрабанда; противодействие коррупции.

B.Zh. Aitimov, Y.B. Yeszhanov

Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan, the Republic of Kazakhstan

TRANSNATIONAL CHARACTERISTICS OF CORRUPTION CRIMES

Abstract. The purpose of the scientific article is to reveal the transnational nature of corruption crime. The dynamics of corruption crime in the Republic of Kazakhstan was considered on the basis of the method of legal statistics, formal and logical methods of analyzing legislative norms, comparative legal methods of comparison with foreign legislation were used. As a result of the research, the Kazakh experience of the formation of the transnational nature of corruption is analyzed. Despite the fact that the current legislation of the Republic of

Kazakhstan identifies the main signs of the transnational nature of corruption, the study revealed legislative imperfections in this area. The novelty of the article lies in the fact that a systematic approach has conducted a critical analysis of the practice of determining the transnational nature and countering corruption crimes, as well as the practice of its international legal regulation.

Keywords: transnational crime; corruption; organized crime; receiving a bribe; giving a bribe; criminal group; smuggling; anti-corruption.

DOI: 10.52425/25187252_2025_37_56

Кіріспе. ҚР Бас прокуратурасы Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің деректеріне сүйенсек, елімізде сыбайлас жемқорлықтың белсенді өсу фактісі өзгеріссіз қалып отыр. Тіркелген сыбайлас жемқорлық қылмыстарының санатына үңілетін болсақ, онша ауыр емес қылмыстар 24%-ға, ауырлығы орташа қылмыстар 11%-ға, ауыр қылмыстар 1%-ға төмендесе, аса ауыр қылмыстар 22%-ға артқан. Аса ауыр сыбайлас жемқорлық қылмыстары – бұл аса ірі көлемдегі пара алу, пара беру, қылмыстық топ құрамында парақорлыққа бару. Мұндай аса ірі көлемдегі парақорлық қылмыстық топ құрамында бола отырып аса ауыр қылмыстарды жасыру, оған көз жұма қараумен байланысты. Мұндай қылмыстардың қатарына халықаралық адам саудасы, есірткі тасымалы, жалдамалылық, террористік акт т.б. жатқызамыз.

Әлемдегі қылмыстылық соңғы 30 жылда 4 есеге артты. БҰҰ мәліметтері бойынша әлемдегі қылмыс 90 жылдардың соңынан бастап орташа есеппен жылына 5% ұлғаюда, ал халықтың өсімі жылына 1% құрайды. 2023 жылдың соңына қарай планетада кемінде 450 млн қылмыс тіркелген, ал олардың нақты саны 3-4 есе көп болуы мүмкін. Бұл дегеніңіз сағатына 200 мың қылмыс.

Деректерге сәйкес әлемдегі адам саудасының көлемі өсуінің айқын тенденциясы байқалады. Мәселен, төрт ғасыр бойы классикалық құл сатудың «айналымы» 12 млн адамнан аспаған. Соңғы отыз жылда бір ғана Азияда секс-құлдыққа сатылған әйелдер мен балалар саны 30 млн құрады. Бұл қылмыстық бизнестің басым бөлігі әртүрлі елдерде орналасқан, алайда бір-бірімен тығыз сыбайласқан қылмыстық ұйымдардың қолында. Бұл заңсыз бизнестің

табысы есірткі саудасынан кейін екінші болып табылады. Жыл сайын 4-тен 5 млн дейін адам заңсыз жолмен тасымалданады, бұл қылмыскерлерге 7-ден 12 млрд АҚШ долларына дейін табыс береді.

Әлемде терроризм проблемасы да күрт шиеленісіп кетті. 2023 жылы 15,3 мың халықаралық террористік актілер жасалды, бұл 2020 жылға қарағанда үштен бірге аз, бірақ 2000 жылы тіркелген шабуылдармен салыстырғанда олардың саны 36 есе артты. 2023 жылы лаңкестер құрбандарының саны да 2000 жылмен салыстырғанда әлдеқайда өсті және 13 мың 483 адамды құрады. Мұндай террористік сипаттағы қылмыстар елімізде де жиі көрініс тауып отырады¹.

Есірткі қаупі әлі де әлемдік деңгейдегі қатер болып тұр. Ол қылмыстық әрекеттің басқа түрлерімен тығыз байланысып келеді. Қазіргі уақытта Ауғанстанда әлемдік героиннің 75% өндіріледі. Оның 60% астамы Орталық Азия, оның ішінде Қазақстан арқылы тасымалданады десек, оның лауазымды тұлғаларды сатып алумен байланысты екенін аңғару қиын емес.

Аталған қылмыстық әрекеттер трансұлттық сипаты бар қылмыстардың барлық тізімін қамтымайды және де бұл тізімге соңғы кезде көлемі ұлғайған киберқылмыстардың қатарын қосыңыз. Жоғарыда аталған қылмыстардың барлығы да лауазымды тұлғалардың шетелдік қылмыстық ұйымдармен бірлестікте жасайтынын ескерсек, сыбайлас жемқорлық қылмыстарының трансұлттық сипатын зерттеудің өзектілігі айқындала түседі.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың халықаралық тәжірибесін зерттеуге арналған ғылыми еңбектерде «трансұлттық сыбайлас жемқорлық» [1] термині қолданылып келеді.

Трансұлттық сыбайлас жемқорлық –

¹ Более 60 «террористов» осудили в Казахстане с начала года [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://orda.kz/bolee-60-terroristov-osudili-v-kazahstane-s-nachala-goda-404283/> (жүгінген күні: 15.07.2025).

бұл мемлекетаралық шекараларды басып өтетін, жоғары лауазымды және ұйымдық субъектілерді қамтитын ұлттық байлықты өзінің заңды иесі – мемлекет азаматтарынан алып қоюдың қиын схемаларын қолданатын сыбайлас жемқорлықтың бір түрі.

Материалдар мен әдістер. Талдау материалдары ретінде БҰҰ Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясы, БҰҰ Ұйымдасқан қылмысқа қарсы конвенциясы мен оның хаттамалары, ҚР Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы Заңы, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі, отандық және шетелдік ғалымдардың теориялық еңбектері, ҚР Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің деректері алынған. Мақаланы жазуда құқықтық статистикалық, формальды-логикалық әдіс пен салыстырмалы-құқықтық әдістер қолданылды.

Нәтижелер, талқылау. Transparency International агенттігінің зерттеуінде 2024 жылдың қорытындысы бойынша Қазақстан сыбайлас жемқорлықты қабылдау индексында 40 баллды иемденіп², Танзания, ОАР, Тринидад және Тобаго, Суринам, Колумбия елдерімен бір қатарда орналасты. Сыбайлас жемқорлық кең тараған салалардың алғашқы ондығына экспортқа лицензиялар мен квоталар беру, бюджеттік трансферттер мен бюджеттік шоттарға қызмет көрсету, сондай-ақ мемлекеттік мүлікті жекешелендіру кіреді.

ҚР Бас прокуратурасы Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің деректері бойынша 2024 жылы 1 641 сыбайлас жемқорлықпен байланысты құқық бұзушылық тіркелді. Тіркелген сыбайлас жемқорлық қылмыстарының ішінде пара беру – 32% (539), пара алу – 20% (329), жымқыру – 14,6% (241), алаяқтық – 13,5% (222) және теріс пайдалану – 9,2% (152) фактілері негізгі массаны құрайды³. Дегенмен де, 2023 жылы заңсыз алынған табысты шетелдерден қайтаруға байланысты істердің көп болғанына қарамастан, трансұлттық сипаттағы сыбайлас жемқорлық қылмыстарының көрсеткіші

болмағанын айта кетуіміз керек.

Трансұлттық сыбайлас жемқорлық ұлтаралық саладағы құқыққа қайшы қызметтің түрі ретінде халықаралық экономикалық әріптестікті немесе трансұлттық ұйымдасқан қылмыстылықты жүзеге асыруда туындайды. Халықаралық экономикалық әріптестік саласындағы сыбайлас жемқорлық шетелдік капиталдың қатысуымен кәсіпорын құруда; инвестициялық жобаларды іске асыру не мемлекеттік меншікті жекешелендіруде т.б. әріптестікке байланысты мемлекетаралық ірі қаржылар шоғырланған салаларды қамтиды. Мемлекетішілік ұйымдасқан қылмыстылықтың трансұлттық сипатқа ие болуы мемлекеттер арасындағы халықаралық-құқықтық әріптестіктің кеңеюімен, шетел азаматтарымен және заңды тұлғаларымен экономикалық, әлеуметтік және де өзге де тығыз қатынастар орнатуымен өсті. Мұндай қауіпті құбылыспен күрес халықаралық субъектілердің күштерін біріктіру арқылы ғана жүзеге асатыны анық. Трансұлттық сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жасауда халықаралық жүйені құрудың тиімді құралдарының бірі – әлемнің барлық мемлекеттерінде осы саладағы құқықтық ықпал етуді біртектендіру және универсалды көпжақты келісімдерді жасау болып табылады. Мемлекетаралық әріптестіктің кеңінен таралған және танылған формаларының бірі халықаралық конвенцияларды тану және жүзеге асыру.

Трансұлттық сыбайлас жемқорлық барған сайын маңызды ғаламдық мәселеге айналып келеді. Техникалық прогресс пен жаһандану қылмыстың осы түрін жасауға кең мүмкіндіктер ашып отыр. Сыбайлас жемқорлық келтірген әлеуметтік және экономикалық салдар халықаралық қатынастардың барлық деңгейінде аталмыш құбылысты тиімді құқықтық реттеудің қажеттілігін арттыруда. БҰҰ сыбайлас жемқорлыққа қарсы Конвенциясы «ендігі жерде сыбайлас жемқорлық жергілікті проблема болудан қалып, трансұлттық құбылысқа айналғанына, оның қоғамды және барлық елдердің

² Казахстан по прежнему в числе стран с высокой коррупцией (ИБК 2024) // Transparency International Kazakhstan [Электрондық ресурc] – Айналыс режимі: <https://www.transparency.kz/ru/news/82-kazakhstan-po-prezhnemu-v-chisle-stran-s-vysokoy-korrupsiyey-ivk-2024.html> (жүгінген күні: 01.06.2025).

³ 2024 жылғы Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы ұлттық баяндама [Электрондық ресурc] – Айналыс режимі: <https://www.gov.kz/memleket/entities/anticorruption/documents/details/863634?lang=kk> (жүгінген күні: 01.06.2025).

экономикасын қамтып отырғанына, оның алдын алу саласында халықаралық ынтымақтастықтың және оған қарсы күрестің зор маңызына»⁴ тоқталған.

БҰҰ Трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы конвенциясының 3-бабына сәйкес қылмыс, оның ішінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы қылмыстар трансұлттық деп есептеледі, егер: а) ол бірнеше мемлекетте жасалса; ә) ол бір мемлекетте жасалып, бірақ оны дайындаудың, жоспарлаудың, басшылық жасауды немесе бақылаудың елеулі бөлігі басқа мемлекетте орын алса; б) ол бір мемлекетте жасалып, бірақ бірнеше мемлекетте қылмыстық әрекеттерін жүзеге асыратын ұйымдасқан қылмыстық топтың қатысуымен жасалса; в) ол бір мемлекетте жасалып, бірақ оның елеулі салдарлары басқа мемлекетте орын алатын болса, трансұлттық сипатқа ие болады⁵.

Соңғы уақытта жемқорлық жолымен табылған ақшалардың шетелдерде жасырынғандығын, сондай-ақ шетелдік юрисдикциялардың көмегімен елге қайтарылып жатқанын ескерсек⁶, сыбайлас жемқорлық қылмыстарының трансұлттық сипатын байқау қиын емес деп ойлаймыз.

Трансұлттық сыбайлас жемқорлық көптеген ғаламдық мәселелердің өзегі бола отырып, әлемдік қауіпсіздікке нұқсан келтіреді. 2015 жылғы Түркияда өткен G-20 саммитінде сыбайлас жемқорлық пен терроризм ХХІ ғасырда адамзатқа төнетін басты қауіп ретінде танылған. Бұл екі құбылыстың арасындағы тікелей байланысты байқамау мүмкін емес. Сыбайлас жемқорлықтың жоғары деңгейіндегі мемлекеттер (Ауғанстан, Нигерия, Ирак т.б.) қауіпсіздікті қамтамасыз етуде үлкен мәселелерге ие бола отырып, террористік әрекеттерге қолайлы орта қалыптастырады⁷.

Еліміздегі сыбайлас жемқорлық қылмыстары деңгейін ескере отырып, трансұлттық сыбайлас жемқорлық көріністері қылмыстық топ ортасынан, қазақстандық іскерлік әлеміне өту мүмкіндігі жоғары екенін де айтуымыз керек. ЭЫДҰ зерттеулерінде трансұлттық корпорациялардың қызметінде сыбайлас жемқорлықтың даму деңгейі өскен. 34 елде жүргізілген зерттеуде, парақорлық туралы 427 істердің 58% мемлекеттік ірі келісім-шарттарды алу мен мемлекеттік сатып алуларға қатысумен байланысты болған⁸.

БҰҰ Трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы конвенциясының 8-бабы пара беру мен пара алуға ұқсас қылмыстық әрекеттерді трансұлттықсыбайласжемқорлықдептанумен шектелді. Осыған қарамастан аталмыш конвенцияны сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманы бірыңғайландырудың алғышарты деп танимыз. Оның ережелері БҰҰ Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясында жалғасын тапты. Осы екі құқықтық акттың маңыздылығы оны мойындаған мемлекеттердің қылмыстық заңнамаларында «сыбайлас жемқорлық» ұғымын кеңінен қалыптастыруға әсер етуінде.

Алғашқы уақытта трансұлттық қылмыстарға бейбітшілік пен адамзатқа қарсы қылмыстар, әскери қылмыстар жатқызылып келді. Соңғы уақытта трансұлттық сипатқа ие қылмыстардың ұғымы кеңейген. Алайда, қазақстандық заң ғылымы мен сот тәжірибесінде сыбайлас жемқорлық қылмыстарының трансұлттық сипаты әлі де толық ашылмай отыр.

Мемлекетаралық қатынастарда, сондай-ақ халықаралық қауымдастық үшін сыбайлас жемқорлықтан келетін қауіптің жоғарылығына қарамастан, оның трансұлттық құрамын нақты анықтау мүмкін болмай отыр. Оның

⁴ Біріккен Ұлттар Ұйымының Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясын ратификациялау туралы: Қазақстан Республикасы 2008 ж. 4 мамырдағы № 31 Заңы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z080000031_ (жүгінген күні: 01.06.2025).

⁵ Біріккен Ұлттар Ұйымының Трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы конвенциясын ратификациялау туралы: Қазақстан Республикасы 2008 ж. 4 мамырдағы № 40-IV Заңы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z080000040_/links (жүгінген күні: 01.06.2025).

⁶ Самые громкие дела о коррупции в Казахстане в 2023 году [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://www.inform.kz/ru/kakie-gromkie-zaderzhaniya-chinovnikov-proizoshli-v-kazahstane-s-nachala-goda-3c2463> (жүгінген күні: 01.06.2025).

⁷ CPI 2023 for Middle East & North Africa: Dysfunctional Approach to Fighting Corruption Undermines Progress // Transparency International [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://www.transparency.org/en/news/cpi-2023-middle-east-north-africa-dysfunctional-approach-fighting-corruption> (жүгінген күні: 01.06.2025).

⁸ Baseline Report of the Fifth Round of Monitoring of Anti-Corruption Reforms in Kazakhstan. The Istanbul Anti-Corruption Action Plan [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://www.oecd.org/en/publications/baseline-report-of-the-fifth-round-of-monitoring-of-anti-corruption-reforms-in-kazakhstan_c9652173-en.html (жүгінген күні: 01.06.2025).

басты себебі сыбайлас жемқорлықтың қоғамға қауіпті, құқыққа қайшы іс-әрекет ретінде біртектес қоғамдық қатынастарға ғана емес, қоғамдық қатынастардың сан алуан салаларына қол сұғып, сан түрлі нысандарда көрініс табатындығында деп есептейміз.

Сыбайлас жемқорлықтың Қазақстанның аумағында ғана жасалатын қылмыс болып қалмағандығын, оның трансұлттық сипатын қарастыру 2014 жылғы қолданыстағы Қылмыстық кодексті қабылдауда көрініс тапты. Оның негізінде ҚР Қылмыстық кодексінің 366, 367-баптарында параны алғаны не бергені үшін жауаптылыққа тартылатын тұлғалардың шеңбері кеңейтілді. Салыстырар болсақ, 1997 жылы 16 шілдеде қабылданған қазіргі уақытта күші жойылған ҚР Қылмыстық кодексінің 311, 312-баптарында қылмыстың субъектісі «мемлекеттік функцияларды атқаруға уәкілетті адам не оған теңестірілген адаммен»⁹ шектелсе, 2014 жылы қабылданған қылмыстық кодекс олардың қатарын «шет мемлекеттің немесе халықаралық ұйымның лауазымды адамы»¹⁰ сияқты арнайы субъектілермен толықтырды. Сонымен бірге, қазіргі уақытта күші жойылған 1997 жылғы 16 шілдеде қабылданған ҚР Қылмыстық кодексі сыбайлас жемқорлық қылмыстарын трансұлттық ұйымдасқан қылмыстық топқа қатысу нысанында жасалу мүмкіндіктерін мүлдем қарастырмайды. Қолданыстағы ҚР Қылмыстық кодексінің 366, 367-баптары сыбайлас жемқорлықтың қылмыстық топпен жасалу мүмкіндіктерін қарастырады. 2014 жылы қабылданған Қылмыстық кодексінің 3-бабы 24) тармақшасына сәйкес сыбайлас жемқорлық әрекеті трансұлттық ұйымдасқан топпен, трансұлттық қылмыстық ұйыммен не трансұлттық қылмыстық қоғамдастықпен жасалады деп түсінуге болады. Бұл қазақстандық жоғары лауазымды тұлғалардың мемлекеттік төңкеріс жасау

әрекетінде қылмыстық топ (трансұлттық ұйымдасқан топ) құрамында әрекет ете отырып, ірі көлемде пара алды деген ой тұжырымдауға да алып келеді¹¹. «Қаңтар оқиғасы» кезінде елімізде террористердің еркін әрекет етуі де осы жағдайды айқындай түседі¹². Трансұлттық сыбайлас жемқорлық қылмыс жасағаны үшін жауаптылыққа тартудың статистикасы мен соттық тәжірибесі болмағанымен де, атап өткен жағдайлардың барлығы елімізде трансұлттық сыбайлас жемқорлық қылмыстары болуы мүмкіндігін, алайда оны тергеп-тексерудің әдістемесі жетілмегендігін дәлелдейді.

Шетелдік ғалым: «Қазіргі уақытта сыбайлас жемқорлық жаңа трансұлттық деңгейге көшті, сондықтан да ғаламдық халықаралық құқықтық шаралар қабылдануы тиіс» [2] деп көрсетеді. Жоғарыда аталған БҰҰ-ның конвенцияларын ратификациялау арқылы оның нормаларының заңдық күшін тани отырып, Қазақстан Республикасы ұлттық заңнаманы жетілдіруде айтарлықтай қадамдар жасады. Айтар болсақ, конвенцияда көрсетілген пара алу мен пара беру қылмыстарының трансұлттық сипаты айқындалды, шет мемлекеттің немесе халықаралық ұйымның лауазымды адамы қылмыс субъектісі ретінде танылды, сыбайлас жемқорлық қылмыстарының қатарын айқындады.

Осылайша, БҰҰ Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясын ратификациялау арқылы заң шығарушы жанама түрде болса да сыбайлас жемқорлық қылмыстарының трансұлттық сипатын қарастырады.

Халықаралық құқық пен ұлттық құқықтың өзара қатынасы қиын мәселелердің бірі. Барлық дерлік халықаралық құқықтық актілердің нормаларын ұлттық заңнамаға енгізуге мүмкіндік жоқ. Екеуінің өзара қатынасы халықаралық құқықтық доктриналармен айқындалған: халықаралық

⁹ Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі: Қазақстан Республикасының 1997 ж. 16 шілдедегі № 167 Кодексі (Күші жойылған) [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K970000167_#z332 (жүгінген күні: 01.06.2025).

¹⁰ Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі: Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 ж. 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226> (жүгінген күні: 01.06.2025).

¹¹ ЭКС-глава КНБ Казахстана Масимов, осужденный на 18 лет колонии за госизмену, попросил президента Токаева о помиловании [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://www.currenttime.tv/a/kazakhstan-karim-masimov/32986100.html> (жүгінген күні: 01.06.2025).

¹² Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Ұжымдық қауіпсіздік шарт ұйымының кезектен тыс сессиясында сөйлеген сөзі [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhmart-tokaevty-n-uzhymdyk-kauipisizdik-shart-uyymynyn-kezekten-tys-sessiyasynda-soylegen-sozi-10021> (жүгінген күні: 01.06.2025).

құқықтық нормалар қазіргі қылмыстық құқықтың жүйелік маңызын құрайды. Олар ұлттық қылмыстық құқықтың мазмұны мен бағытын анықтайды, алайда оның реттеу аясына күштеп енгізілмейді.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың негізгі принциптері мен нысандарын айқындайтын қандай да бір халықаралық құқықтық акт сыбайлас жемқорлықтың трансұлттық құрамын анықтап бермейді.

Заңдық тұрғыда сыбайлас жемқорлық дегеніміз – бұл ең алдымен белгілі бір заңға қайшы мінез-құлық. Мысалы, құқыққа қайшы әдістермен бұқаралық билік органдарының шешім қабылдауына әсер ету. Сонымен бірге, сыбайлас жемқорлық бизнесте монополия орнап, жосықсыз бәсекелестіктің туындауына алып келеді. Жоғарғы басшылық деңгейінде қаржы, саяси және әкімшілік салаларда орныққан сыбайлас жемқорлық халықаралық экономикалық және саяси қатынастарда үлкен мәселелерді туындатады. Сыбайлас жемқорлық нысандарының әртүрлі болуы оның ұлттық деңгейде де, сондай-ақ мемлекет аралық деңгейде де түсінігін анықтауға әсер етіп, оған қарсы іс-қимыл жасауды қиындатады. Қазақстандық авторлардың сыбайлас жемқорлық ұғымының құқықтық табиғатын анықтауға ұмтылған еңбектері көптеп кездесетіні де осыған байланысты [3]. Авторлар «сыбайлас жемқорлық» ұғымын анықтау, оның алдын алу мен оған қарсы іс-қимылды жеңілдетеді деп көрсетеді. Мұндай пікірмен келісе отырып, сыбайлас жемқорлықтың тұрмыстық сыбайлас жемқорлық, трансұлттық сыбайлас жемқорлық, халықаралық сыбайлас жемқорлық сияқты т.б. түрлері мен оның түсінігін беру қажет деп есептейміз. Бұл өз кезегінде жемқорлықтың әрбір түрін тергеудің тиімді әдістемесін қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Шетелдік криминологиялық зерттеулерде сыбайлас жемқорлықтың трансұлттылығы мәселесіне XX ғасырдың 70-жылдары мән бере бастаған. Бұл барлығымызға белгілі «Watergate» атты сыбайлас жемқорлық дауынан басталды. Екінші президенттік мерзімге сайланып жатқан Ричард Никсонның сайлау компаниясын заңсыз қаржыландыруды тергеу барысында АҚШ-тың

25 ірі компаниялары (Exxon, General Motors, Lockheed Aircraft, Gulf Oil т.б.) Никсонның пайдасына заңсыз төлемдер жасаған. Кейінірек американдық компаниялардың шетелдік үкімет пен мемлекеттік лауазымды тұлғаларды параға сатып алуы күнделікті тәжірибеде кездесетіні белгілі болды [4].

ҚР ҰҚО трансұлттық қылмысқа қарсы күрес жөніндегі басқармасы 2022 жылы 5,2 мыңға жуық қатысушы бар 1 216 этникалық топты анықтады, ұйымдасқан қылмысқа қарсы күрес жөніндегі аймақтық басқарма материалдары бойынша 1 979 қылмыстық іс қозғалып, оның ішінде 539 топ көшбасшыларына қатысты, 640 этникалық топ пен бір қылмыстық қоғамдастық қызметінің жолын кескен. Ғалымдар атап өткендей, трансұлттық қылмыстылық Қазақстанда көлемі ұлғайған сыбайлас жемқорлықтың арқасында дамып келеді. Елдегі ұйымдасқан қылмыс пен сыбайлас жемқорлық деңгейі арасында тікелей тәуелділік бар [5, 27-29 б.]. Жеткілікті бақылаудың болмауы, жүргізілетін тергеулердің жасырын және жабық сипаты, қызмет борышы бойынша заңға қайшы қоғамдастықтардың қатысушыларымыздың қарым-қатынас жасау, орасан зор қаражат – осының барлығы құқық қорғау органдары қызметкерлерінің бір бөлігінің трансұлттық қылмыстық топ құрамына өту мүмкіндігін өздігінен күшейтеді. Шенеуніктердің баюға деген ұмтылысын трансұлттық қылмыс өкілдері өте жақсы пайдаланады. Сыбайлас жемқорлық, ұйымдасқан және кәсіби қылмыс қазірдің өзінде «бір-бірін тауып, олардың әрқайсысына тиімді «үштік одақ» орнатуға тырысады» [6].

Қазақстандағы трансұлттық қылмыстардың пайда болуының ішкі себептеріне Э.А. Иванов: а) Қазақстанның конституциялық құрылысын күштеп өзгертуге және аумақтық тұтастығын бұзуға тырысу; ә) заңсыз қарулы құралымдарды құру, жарақтандыру, дайындау және олардың жұмыс істеуі; б) Қазақстан Республикасының аумағында қарудың, оқ-дәрілердің және жарылғыш заттардың заңсыз айналымы; в) Қазақстан Республикасының жекелеген лауазымды субъектілердің саяси тұрақтылыққа қауіп төндіретін трансұлттық қылмыстың кең

ауқымды қызметі; г) сепаратистік және радикалды діни-ұлтшылдық қозғалыстардың қызметін [7] жатқызады.

Сыбайлас жемқорлық қылмыстарын түсінудегі басты қателік бұл қылмыс пайда болған мемлекеттен басқа, қандай да бір мемлекет үшін қауіп-қатер болып табылмайды деп есептелетіндігінде. Алайда, мұндай қылмыстардың трансұлттық сипатқа ие болу мүмкіндігі жоғары екендігін ескеруіміз қажет. Егер қауіп бір елдің ауқымынан кеңейсе, басқа мемлекеттердің саяси тұрақтылығына қауіп төндіреді, ол қаралып отырған мемлекеттің аумағында пайда болғанымен де, тек қана ішкі қылмыс болуын тоқтатады.

Қылмыстың трансұлттық сипатқа ие болуының негізгі себебі: қазіргі уақытта болып жатқан әлеуметтік процестер мен қылмыскерлердің ықпалдасуы процестерінен артта қалған экономиканың әлемдік жаһандануын атап өткен жөн.

Пара беру немесе заңды билік өкілдерін қорқыту арқылы трансұлттық қылмыс мемлекеттіліктің негізін қалаушы институттардың олардың тиімділігін жоғалтуына ғана емес, сондай-ақ ұзақ мерзімді перспективада олардың қызметі негізделген құндылықтардың беделін түсіру есебінен пәрменділігіне нұқсан келтіреді. Мұндай трансұлттық сыбайлас жемқорлық қылмыстар қатарына қылмыстық топ құрамында жасалған ҚР ҚК 3-бабы 29)-тармақшасында көзделген қылмыстардың барлығын дерлік жатқызуға болады деп есептейміз. Айталық, ҚР 234-бабы 3-тармағы 1-тармақшасында көзделген қылмыс субъектісі – мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттілік берген адам не оған теңестірілген адам не лауазымды адам не жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адамның осы қылмысты жалғыз жасамайтыны белгілі. Оның үстіне контрабандалық тауарларды шетелден алып келетінін ескерсек, мұндай адамның шетелде де сыбайласы болуын қажет етеді. Демек, жемқорлық қылмыстарының осындай құрамдары трансұлттық құрам ретінде танылып, тиісті тергеуді қажет етеді.

Қорытынды. Қорыта айтқанда:

1. Зерттеу барысында елдегі сыбайлас жемқорлықтың дамуының трансұлттық

қылмыстылықтың артуымен тікелей байланысы анықталды. Мақалада алынған 2024 жылғы статистикалық мәліметтер сыбайлас жемқорлық қылмыстарының аса ауыр санатының артып отырғанын көрсетті. Бұл ірі көлемдегі ақшаны шетелге жылыстату мен заңсыз жолмен баюдың көбеюін білдіреді. Елімізде қаруды заңсыз сату, қарақшылық, есірткінің заңсыз айналымы, адам саудасы (оның ішінде жезөкшелік те), ақшаны жылыстату сияқты аса ауыр қылмыстардың көрініс табуы сыбайлас жемқорлықтың деңгейінің жоғары болуымен тікелей байланысты екені дәлелденді. Осыған байланысты, Қазақстан Республикасының сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнамасында «сыбайлас жемқорлықтың трансұлттық сипатын» одан әрі айқындай түсу мен «трансұлттық сыбайлас жемқорлықтың» өзге сыбайлас жемқорлық қылмыстарынан ерекшелігін анықтауды қажет етеді. Осы мақсатта:

а) ҚР Қылмыстық кодексіне БҰҰ Сыбайлас жемқорлыққа қарсы Конвенциясы 20-бабының нормасын имплементациялаудың өзектілігі артып келеді. Нақтырақ айтсақ, сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнамада «заңсыз жолмен баю», «ұлттық жария лауазымды адамдарды сатып алу» сияқты қылмыстық іс-әрекеттердің сипатын анықтап, жауаптылық қарастыру қажет. Осыған сәйкес:

- ҚР ҚК 8-тарауында «заңсыз жолмен баюды» қылмыстық іс-әрекет ретінде нақтылау;

- «ұлттық жария лауазымды адамдарды сатып алу» әрекетін ҚР ҚК 367-бабы 3-тармағына енгізу;

- ҚР ҚК 3-бабында «шет мемлекеттің немесе халықаралық ұйымның лауазымды адамы» ұғымын нақты айқындау керек;

ә) «шет мемлекеттің немесе халықаралық ұйымның лауазымды адамын» сыбайлас жемқорлық қылмысының арнайы субъектісі ретінде тану жеткіліксіз. Себебі трансұлттық ұйымдасқан қылмыстық топтардың мүшелері аталмыш ұғым аясында қарастырылмайды. Бұл осы қылмыстар бойынша алдағы уақытта жауаптылыққа тартуды қиындатады.

2. Сыбайлас жемқорлық қылмыстары

- трансұлттық қылмыстылықтың пайда болуының алғышарты ретінде дәлелденді. Қазақстандағы бюрократиялық аппараттың артуы, экономикадағы іркіліс, сыбайлас жемқорлық қылмыстарының латенттілігі сыртқы қылмыстық құрылымдардың елде дамуына қажетті жағдайлар жасайтыны белгілі болды. Осыған сәйкес, «трансұлттық сыбайлас жемқорлық» қылмыстарының заңнамалық негіздерін айқындау жеткіліксіз, сонымен қатар оның трансұлттық сипатын айқындауда аталмыш қылмыстарды тергеудің қалыптасқан әдістемесі болуы қажеттігі анық.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Knodell, K. Transnational Crime Made a Trillion Dollars in 2016 / K. Knodell // Medium, 2017 [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://medium.com/war-is-boring/transnational-crime-made-a-trillion-dollars-in-2016-bd4a696ae635#:~:text=According%20to%20a%20new%20report,a%20focus%20for%20American%20lawmakers> (жүгінген күні: 01.06.2025).
2. Nichols, P.M. The Myth of Anti-Bribery Laws as Transnational Intrusion / P.M. Nichols // Cornell International Law Journal. – 2000. – № 33 (3). – Pp. 626-655.
3. Жақсылықов, Р.Ө. Қазақстандағы сыбайлас жемқорлық ұғымының құқықтық табиғатын анықтау мәселелері / Р.Ө. Жақсылықов, М.Е. Әшірбеков // Құқық қорғау органдары академиясының Жаршысы. – 2025. – № 1 (35). – 59-66 б.
4. Бабуринов, В.В. Транснациональные корпорации как субъекты коррупционной преступности / В.В. Бабуринов, Л.Р. Клебанов, О.А. Кузнецова // Научный вестник Омской академии МВД России. – 2021. – № 4 (83). – Т. 27. – С. 334-338.
5. Сериев, Б.А. Мемлекеттік басқару жүйесіндегі сыбайлас жемқорлықтың алдын алу: оқу құралы / Б.А. Сериев, Г.С. Султанова, Б.Ш. Гусенов. – Талдықорған: І. Жансүгіров атындағы ЖМУ, 2019. – 150 б.
6. Boister, N. Transnational Criminal Law / N. Boister // European Journal of International Law. – 2012. – № 18. – Pp.124-138.
7. Иванов, Э.А. Понятие транснациональной преступности и международно-правовое регулирование борьбы с ней / Э.А. Иванов // Преступность и законодательство. – 2011. – № 2. – С. 367-368.

References:

1. Knodell, K. Transnational Crime Made a Trillion Dollars in 2016 / K. Knodell // Medium, 2017 [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://medium.com/war-is-boring/transnational-crime-made-a-trillion-dollars-in-2016-bd4a696ae635#:~:text=According%20to%20a%20new%20report,a%20focus%20for%20American%20lawmakers> (жүгінген күні: 01.06.2025).
2. Nichols, P.M. The Myth of Anti-Bribery Laws as Transnational Intrusion / P.M. Nichols // Cornell International Law Journal. – 2000. – № 33 (3). – Pp. 626-655.
3. Жақсылықов, Р.Ө. Қазақстандағы сыбайлас жемқорлық ұғымның құқықтық табиғатын анықтау мәселелері / Р.Ө. Жақсылықов, М.Е. Әшірбеков // Құқық қорғау органдары академиясының Жаршысы. – 2025. – № 1 (35). – 59-66 б.
4. Baburin, V.V. Transnacional'nye korporacii kak sub#ekty korrupcionnoj prestupnosti / V.V. Baburin, L.R. Klebanov, O.A. Kuznecova // Nauchnyj vestnik Omskoj akademii MVD Rossii. – 2021. – № 4 (83). – Т. 27. – С. 334-338.
5. Seriev, B.A. Memlekettik basqaru zhyjesindegi sybajlas zhemqorlyqtyn aldyn alu: oqu quraly / B.A. Seriev, G.S. Sultanova, B.Sh. Gusenov. – Taldyqorqan: I. Zhansygirov atynday ZhMU, 2019. – 150 b.
6. Boister, N. Transnational Criminal Law / N. Boister // European Journal of International Law. – 2012. – № 18. – Pp.124-138.
7. Ivanov, Je.A. Ponjatie transnacional'noj prestupnosti i mezhdunarodno-pravovoe regulirovanie bor'by s nej / Je.A. Ivanov // Prestupnost' i zakonodatel'stvo. – 2011. – № 2. – С. 367-368.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Болат Жолдасбекович Айтимов – І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті құқықтық пәндер кафедрасының профессоры м.а., философия докторы (PhD), қауымдастырылған профессор, e-mail: bola_30081978@mail.ru.

Айтимов Болат Жолдасбекович – и.о. профессора кафедры правовых дисциплин Жетысуского университета имени И. Жансугурова, доктор философии (PhD), ассоциированный профессор, e-mail: bola_30081978@mail.ru.

Aitimov Bolat Zholdasbekovich – Acting Professor of the Department of Legal Disciplines of Zhetysu University named after I. Zhansugurov, PhD, Associate Professor, e-mail: bola_30081978@mail.ru.

Ерлан Боранбаевич Есжанов – І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті құқықтық пәндер кафедрасының докторанты, e-mail: eszhanov230383@cloud.com.

Есжанов Ерлан Боранбаевич – докторант кафедры правовых дисциплин Жетысуского университета имени И. Жансугурова, e-mail: eszhanov230383@cloud.com.

Yeszhanov Yerlan Boranbaevich – Doctoral Student of the Department of Legal Disciplines of Zhetysu University named after I. Zhansugurov, e-mail: eszhanov230383@cloud.com.